

Aktieselskaber i krise

OM KONKURS I AKTIESELSKABERNES TIDLIGE HISTORIE

AF

INGER DÜBECK

I. Indledning og problemstilling

To problemer bliver væsentlige at undersøge, når virksomheder kommer i krise. Hvilke retlige løsninger tilbyder retssystemet virksomhedernes debitorer og kreditorer? Kan en kollektiv enhed overtage hæftelsen i forhold til kreditorer, eller må de enkelte medlemmer hæfte personligt med egen formue for selskabets gæld?

Aktieselskabet som vi kender det i dag er et resultat af et retligt forløb igennem århundreder fra den spæde begyndelse med Genuas bank fra 1407 via nederlandske og engelske handelskompagnier og tyske bjergværksselskaber, der alle på forskellig måde medvirkede til at udforme den særlige selskabsret.

Tidligt i det 17. og 18. århundrede blev det klart, at tilkomsten af sådanne kapitalselskaber måtte reguleres for at undgå tilsvarende katastrofale svindelaffærer, som den franske »Mississippiboble« og den engelske »Sydhavsboble« fra begyndelsen af det 18. århundrede.¹ I England krævedes herefter privilegium til stiftelse af aktieselskaber med begrænset hæftelse, »koncessionsprincippet«. Private selskaber, iøvrigt uden privilegier, opfattedes som ansvarlige selskaber med solidarisk hæftelse for deltagerne.

I det 19. århundrede forlod man omsider koncessionskravet og søgte garantien imod svindel i et »publicitetprincip«, hvorefter selskabernes indre økonomiske forhold og ledelsens sammensætning skulle være offentligt kendt, ikke mindst for kreditorerne.

¹ Ernst Andersen, Bankvæsenets oprindelse, 1976, 241 ff.

Selskabsrettens historie er ikke blot et stykke interessant rets- og økonomisk historie, men også et billede på menneskelige svagheder. Ønsker om hurtige og høje gevinster for den mindst mulige indsats og såvidt muligt uden personligt ansvar har været blandt drivkræfterne. Ansvarsløsheden kom i højsædet. Når først retsordenen tillader borgerne at slutte sig sammen i erhvervsdrivende selskaber, for hvis gæld de ikke skal hæfte personlig, må samme retsorden komme den almindelige sociale samvittighed eller samfundsmoral så meget i møde, at den skaber garantier imod en udnyttelse af selskabsformen på kreditorernes bekostning.

I det følgende behandles fremvæksten af den såkaldte »begrænsede hæftelse« og hæftelsesproblematikkens betydning, når en virksomhed bringes til ophør.

Denne erhvervslivets mest succesrige organisationsform, aktieselskabet, har som emne kun inspireret retshistorien i begrænset omfang.² Den første retsvidenskabelige fremstilling af aktieselskabsretten var P.G. Bangs (1797-1861) omfattende afhandling »Udvikling af Læren om Interessentskab og de samme nærmest vedkommende Retsforhold« fra 1829 og 1833 i Juridisk Tidsskrift. De tidlige retsvidenskabelige systematikere Laurits Nørregaard (1745-1804) og F.T.Hurtigkarl (1763-1829) beskæftigede sig kun i begrænset omfang med selskabsretsproblematikken, mens A.S.Ørsted (1778-1860) sin vane tro gik mere i dybden i sin »Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed« (1822-35), der i øvrigt i det væsentlige var inspireret af P.G.Bangs fremstilling.

Ingen af de tidlige selskabsretsteoretikere fra slutningen af 1800-tallet interesserede sig for den retshistoriske udvikling af aktieselskabsformen, måske med undtagelse af den norske jurist L.M.B.Aubert, der altid havde blikket åbent for betydningen af de retshistoriske forudsætninger for samtidens retlige problemer. Først med H.O.Jensen og Thøger Nielsens artikler fra 1944 og 1954 fremkom der egentlige retshistoriske analyser af aktieselskabsrettens historie.

² H.O.Jensen, Træk af den danske aktierets udvikling i det syttende og attende århundrede, Ugeskrift for Retsvæsen 1944, 221; Thøger Nielsen, Træk af dansk aktieselskabsrets historie, UFR 1954, 193. En del økonomisk-historiske studier af enkeltvirksomheder har dog i årenes løb, mere i forbifarten, drøftet enkelte aspekter af aktieretlig interesse, f.eks. afstemningsregler for generalforsamlinger. Følgende to arbejder er vigtige til belysning af aktieselskabernes historie: Industriens historie I-III, 1943/44 og 1975 under redaktion af Axel Nielsen og Richard Willerslev, Studier i dansk industrihistorie 1850-1880, 1952. En vigtig samling af kilder til aktieselskabets historie er Ole Feldbæk, Danske Handelskompagnier 1616-1843. Oktrojer og interne ledelsesregler, 1986.

Vender man sig til den tidlige konkursrets historie og litteraturen herom, vil man snart opdage, at dette vigtige område til forståelse af erhvervslivets og samfundets trivsel er om muligt endnu mere stedmoderligt behandlet i retshistorien, ikke mindst hvad angår aktieselskabers konkurser.³ Problemet om aktieselskabers konkurs henførtes imidlertid systematisk til den særlige selskabsret, hvorfor man er henvist til denne særdisciplin for en mere detaljeret analyse.⁴ Der er således god plads til ny forskning for den, som ønsker at uddybe spørgsmålet om aktieselskabers konkurs i en retshistorisk sammenhæng.

II. Aktieselskabsrettens ældre historie

Sammenslutninger i form af gilder og laug, partrederier og lignende former for »maskepi« har været kendt ihvertfald i det 13. århundredes danske erhvervsliv, selv om de ikke var organiseret i moderne selskabsformer. Ej heller de store statslige virksomheder, der begyndte at få betydning fra det 17. århundrede, havde andet slægtskab med de nyere virksomheder, end at de blev grundlag for store produktionsopgaver.

Den første danske virksomhed baseret på aktieretlige principper var Det ostindiske, senere Asiatisk kompagni, der fik sin første oktroj den 17. marts 1616, og som i den retlige struktur var inspireret af det nederlandske ostindiske kompagni fra 1602. Asiatisk kompagni bevarede som bekendt sine privilegier på handel i Indien og Kina indtil selskabets opløsning ved plakat af 22. marts 1844, bortset fra en kort periode i selskabets ældre historie.

Handelskompagniernes oktrojer og interne konventioner, der indeholdt en række aktieretlige bestemmelser, blev et vigtigt grundlag for udviklingen af de principper, der skulle blive en del af den moderne aktieselskabsret, som i Danmark i øvrigt først fandt en mere blivende form med aktieselskabslovens af 1917.

De fleste handelskompagnier og mange af de nyopdukkede manufakturer og fabrikker var organisatorisk og retligt opbygget efter Asiatisk Kompagnis model. Et vigtigt skridt i den selskabsretlige udvikling blev Asiatisk Kompagnis 1732-oktroj, der gav aktionærerne ret til at vedtage

³ Ved siden af den om al jura skrivende A.S. Ørsted kan fremhæves *I.O. Hansen*; »Systematisk Fremstilling af det Danske Skiftevesen«, 1825, *N.F. Schlegel*; »Skifteretten efter den danske Lovgivning«, 1868, *P.G. Bang* og *I.E. Larsen*; »Systematisk Fremstilling af den danske Procesmåde«; *J. Nellemann*, Bidrag til Fortolkningen af Konkurslovens fjerde Kapitel, 1879; *J.H. Deuntzer*, Den danske Skifteret, 1885; *Hans Munch-Petersen*, Den danske Skifteret i Hovedtræk, 1911 og 1915.

⁴ *Carl Torp*, Om Interessentskab, 1904.

en konvention med samme retskraft og gyldighed, som hvis den havde været kgl. konfirmeret.

Opnåelse af kgl. oktroj eller privilegium betragtedes indtil forordningen af 15. maj 1810 som en nødvendig forudsætning for stiftelsen af selskaber uden personlig hæftelse. Med denne ordning åbnedes døren for en lettere adgang til begrænset hæftelse. Spørgsmålet er kun, hvordan den nyvundne frihed kunne udnyttes. Der måtte dog også efter 1810 erhverves næringsstilladelse, efter næringsloven af 1857 § 4, næringsbevis. Senere indførtes med fimaloven af 1862 efter engelsk model krav om en efterfølgende indregistrering af sådanne selskabers særlige hæftelses- og ledelsesforhold i firmaregistret.

Den økonomiske krise efter Napoleonskrigene, der slog mange danske virksomheder ud, gjorde konkursinstituttet vigtigere end tidligere. Netop i samme periode anerkendte højesteret imidlertid, at den i et selskab bundne aktiekapital alene hæftede for selskabets gæld, med den følge at den enkelte deltagers risiko ikke kunne overstige aktieandelen i denne kapital. Hermed indførtes det mest markante særtræk ved aktieselskabet: den begrænsede hæftelse.

III. Den selskabsretlige ansvarsstruktur

1. Afgrænsning mellem ansvarlige interessentskaber og aktieselskaber i teori og administrativ praksis

I en levende virksomhed vil der være en rimelig vekselvirkning imellem den indre, statiske organisationsstruktur og de ydre, dynamiske kontraktsfunktioner og relationer til omverdenens netværk, det som i traditionel obligationsretlig terminologi kaldes »forholdet til trediemand«. For trediemand: kreditorer, panthavere, skadelidte, offentlige myndigheder og andre rettighedshavere er det væsentligt, hvilken form for garanti et selskab kan tilbyde: om alle deltagerne på lige fod og med hele deres formue hæfter for hele selskabets gæld (solidarisk), for dele af den (pro rata) eller for ingen del af den og i sidste fald om selskabsformuen hæfter, så vidt den er tilstede (begrænset hæftelse). Det 18. og 19. århundrede, ikke blot i Danmark, foretrak en hæftelse, hvor enhver interessent hæftede personlig og solidarisk for hele selskabsgælden, selvom man under visse betingelser accepterede begrænsninger til pro rata, men stadig med den personlige formue som sikkerhedsnet. Sporene efter de store svindelaffærer skræmte.

En begrænsning kunne bestå i, at selskabskreditorerne principalt måtte nøjes med at indkræve hver enkelt interessent for sin forholds-

mæssige anpart og først subsidiært, når det viste sig, at fordringen ikke kunne dækkes helt, indkræve det fulde restbeløb hos hvem som helst af de solvente deltagere. Det kaldes en principal pro rata og subsidiær solidarisk hæftelse.

I en Landsover- samt Hof- og Stadsretsdom fra 30. oktober 1815 rejstes spørgsmål om et inddæmningsinteressentskab kunne hæfte pro rata, eftersom en af interessenterne ikke var inddraget under sagen. Selskabet havde ved overenskomst forpligtet sig som en »moralsk person«, uden at det var bestemt, hvad hver enkelt skulle betale. Man synes at have en forestilling om, at denne overenskomst måtte medføre ret til begrænset hæftelse under en eller anden form.

Retten pålagde de indstævnedede solidarisk ansvar for det fulde beløb. En ældre aftale om udredning af omkostninger i forhold til enhver lodsejers areal, antoges kun at have intern betydning for en mulig indbyrdes regres, men ikke at have retsvirkning overfor kreditor.⁵

Det 18. og 19. århundrede afspejler en periode, hvor juraen forsøgte at nå til klarhed over de forskellige organisationsformer. Især synes det at have voldt vanskeligheder både i teori og praksis, hvis deltagerne i ansvarlige interessentskaber med eller uden kgl. konfirmation aftalte særlige hæftelsesbegrænsninger. Det kunne være svært helt præcist at fastslå om et selskab med en sådan begrænset hæftelse var ansvarligt eller ej. Ejerforholdet kunne være organiseret med en eller flere personer med ubegrænset solidarisk ansvar for selskabets gæld og almindelige magt til at lede og beslutte om selskabets anliggende, mens andre partnere kun havde begrænset ansvar og begrænset magt ligesom i et aktieselskab. I et normalt ansvarligt selskab skulle alle deltagere være enige om vigtige beslutninger og måtte ved enstemmighed befuldmægtige en bestemt person til at optræde på deres vegne.

Et vigtigt problem for kreditorer var, om et ansvarligt selskabs interessenter kunne aftale en begrænsning af hæftelsen, der var lige så vidtgående som aktieselskabernes, uden at man i øvrigt ændrede selskabet til et aktieselskab eller omvendt, hvor megen beslutningskompetence de ellers passive partnere skulle tilegne sig, før de måtte hæfte personligt i stedet for begrænset.

Forholdet mellem ansvarlige interessentskaber og aktieselskaber modsvarede den romerretlige modsætning mellem »societas« som en kontraktsform og korporationen, »universitas«, som den del af personretten, der kaldtes »juridisk eller moralsk person« eller tilsvarende udtryk for den kollektive enheds særlige retssubjektivitet.

⁵ Nyt juridisk Arkiv, bd. 15, 1816, 100ff.

I Digesterne 3-4, 1 pr. udtalte Gajus, at ikke alle personer havde frihed til at oprette et selskab eller en forening. Denne ret indskrænkedes ved love eller senatsbeslutninger. Tilladelse blev i Rom givet til toldforpagtere, guld- og sølvgruber og saltværker. Også håndværkerlaug og gilder kunne opnå denne ret, hvortil kom møllere og redere, som i øvrigt også i provinserne dannede korporationer. Gajus tilføjede, at det for sådanne korporationer var karakteristisk efter offentlige myndigheders forbillede at have en foreningskasse (*arcam communem*) og en direktør eller repræsentant (*actorem sive syndicum*), som foretog alt og lod alt udføre som skulle foretages eller udføres for fællesskabet.

Som talerør for den privatretlige romeretsteori i 1800-tallet udtalte Andreas Aagesen (1826-79) om disse »erhvervsinteressentskaber«, at de adskilte sig markant fra det kontraktmæssige »societas«, og at de i nyere tids retsudvikling »svarer til de selskaber, hvor subjektet for de formuen vedkommende rettigheder og forpligtelser er en juridisk person«. Som et klart eksempel nævnte han »nutidens aktieselskaber«.⁶

Først i begyndelsen af 1800-tallet begyndte man igen at opfatte erhvervselskaber som korporationer eller juridiske personer. Derved blev man imidlertid i stand til teoretisk at begrunde den faste fond som eneste hæftelsesgrundlag og dermed at acceptere den begrænsede hæftelse for de anonyme kapitalselskaber.

Firmaloven af 13. januar 1862 afskaffede ikke retten for deltagerne i et ansvarligt selskab til i interessentskabskontrakten at begrænse ansvarligheden til pro rata-hæftelse blot de gjorde anmeldelse derom til firmaregistret og foranledigede offentliggørelse af bestemmelsen.⁷

Firmaregistreret gav ikke nødvendigvis rigtige oplysninger om indskuddenes størrelse, om de var betalt, eller om de stadig var tilstede i selskabet. Firmaloven krævede blot, at man skulle anmelde til registret »om der måtte være gjort nogen og da hvilken indskrænkning i det samtlige deltagere i almindelighed påhvilende solidariske ansvar«. Praxis kendte ganske mange af denne form for begrænsninger, selv om man kan undre sig over, at nogen kreditor ville givet et sådant selskab kredit.⁸

Et udkast til en interessentskabskontrakt fra tiden omkring det første aktieboom i 1840'erne afspejler den særlige usikkerhed om selskabsform og ansvarsfordeling. Det utrykte udkast for interessenterne i »De forenede Malermestres Farvemølle« fra 1843 afslører tydeligt, at man opgav en »ansvarlig interessentskabsmodel« for en »aktieselskabsmodel«.

⁶ *Andreas Aagesen*, Forelæsninger over den romerske Privatret, I, 1882, 127 ff.

⁷ *Andreas Aagesen*, Bidrag til Læren om Interessentskab, UfR 1877, 16 ff.

⁸ *Andreas Aagesen*, 41 ff.

§ 4 bestemte i sin første version, at for de gjorte indskud modtages aktiebrev, som gør interessenterne »delagtige i alt hvad der henføres til etablisementets drift og handel, og efter sin andel erholder hver interessent de fordele, som etablisementet kan afgive, ligesom enhver også... pro quota må deltage i det mulige tab... alt i forhold til det antal aktier enhver har«. Hele denne sidste del er imidlertid overstreget. I margenen er tilføjet: »At al yderligere risiko i uheldige tilfælde, bortfalde for aktionærerne, så at ingen aktionær er udsat for at tabe mere end sit aktieindskud«.⁹

2. Ansvarlige interessentskaber og aktieselskaber i retspraksis

Da Asiatisk Kompagni fik fornyet sin oktroj for 40 år i 1732, fik aktionærerne ret til at vedtage en konvention, som »skulle være lige så kraftig og gyldig, som om den var konfirmeret«. Herved fik generalforsamlingen øget magt, også magt til selv at vælge direktører.¹⁰ Den nye konvention bestemte i § 2, at ingen aktionær havde pligt til at indskyde mere end oprindelig fastsat på aktien, selv om man frivilligt kunne påtage sig det. Herved åbnedes formelt adgang til begrænsning af ansvaret, ihvertfald internt mellem aktionærerne. Det var hensigten, at de således indbetalte midler skulle udgøre en »kontinuerende (fast) fond«, jfr. §§ 2 og 3, ved siden af den særlige driftsfond, til hvilken aktionærerne kunne bidrage med indskud i samme forhold, som de havde aktier i den kontinuerende fond, jfr. § 5.

Direktørerne skulle efter § 35 varetage kompagniets interesser, men de måtte ikke »lades i stikken« eller urimeligt bære ansvar for noget som vedkom hele kompagniet, heller ikke selv om deres forehavende mislykkedes, så længe de ikke handlede imod oktrojen og konventionen.

Ved konventionen af 1772 opgav man sondringen mellem en »continuerende« og en »roullerende« fond og skabte i stedet en fast fond, der skulle bestå af den sande værdi af alle ejendomme, effekter og kapital. En markant ændring ikke blot vedrørende ansvarsgrundlaget, men også dets fordeling indførtes ved kompagniets sidste konvention inden selskabet blev ophævet. 1798-konventionen bestemte i lighed med tidligere konventioner størrelsen af kompagniets grundfond og hver aktie som 1/4800 af denne fond, men tilføjede som noget nyt: »Hvilken fond, tilligemed Compagniets øvrige Effecter alene bliver ansvarlig til Compagniets Gæld«.¹¹

⁹ Provisoriske Love for Interessenterne i de forenede Malermestres Farvemølle antagne i Generalforsamlingen 21. December 1843. RA.

¹⁰ H. O. Jensen, 224f.

¹¹ Ole Feldbæk, Danske Handelskompagnier 1616-1843, 1986, 148f. og 283.

Dette er et væsentligt skridt på vejen frem imod den begrænsede hæftelse, ja den kunne formentlig have været lagt til grund for en sådan hæftelse, hvis det var kommet til domstolsprøvelse. Det virker mærkeligt inkonsekvent, at konventionen i øvrigt bibeholdt den gamle forskrift i teksten på selve aktiebrevene. Denne fastslog aktionærernes delagtighed i kapitalen efter pro rata, som om denne delagtighed også vedrørte hæftelsen.

I retspraksis kan man se, at kreditorer med forskellige begrundelser prøvede at fastholde de ofte velsituerede direktører i et solidarisk ansvar i stedet for at lægge sag an mod selskaberne eller de enkelte, ikke altid solvente aktionærer.

Direktørerne for Det vestindiske kompagni appellerede en sag mod en tidligere bogholder, der sammen med en tidligere, nu afdød direktør havde indkøbt et kvantum mel til kompagniet, der var for stort i forhold til kompagniets behov. Problemet var, om selskabet efter modtagelse af et mindre kvantum gyldigt havde kunnet hæve kontrakten og dermed kunne fritages for betaling af restleverancen. Endvidere om den tidligere direktør eller dennes bo, idet han var død i mellemtiden, og bogholderen skulle hæfte for det overskydende kvantum mel.¹²

Under voteringen udtalte professor Peder Kofod Ancher (1710-88), at »een direktørs samtykke forbinder ikke alle, som og konventionen udviser, og er grundet på alle principia juris«. Enevold Falsen (1686-1761) tilføjede, at hvis kreditor troede, at den tidligere direktør »havde à parte mandatum, kunne han have ladet sig det forevise«. Sagen endte med, at bogholderen måtte hæfte alene for det overskydende mel, fordi han ikke kunne bevise, at den tidligere direktør havde haft fuldmagt fra de øvrige direktører til at handle på kompagniets vegne.

Arbejderne i et norsk bjergværk havde et tilgodehavendekrav på direktør Hagerup, som de mente, at han som direktør sammen med de to hovedparticipanter, Herslev og Holmboe, måtte hæfte solidarisk for.¹³ Da alle tre havde været administratorer kunne de ikke efter førstvoterende Johan Poul Bagger (1736-94) blive »in solidum ansvarlige« for tilgodehavendets betaling. Samtlige interessenter burde sagsøges, herunder Herslev og Holmboe, og kun til en pro rata-hæftelse. Hagerup kunne ikke hæfte, fordi han havde handlet som fuldmægtig på værkets vegne. Flertallet fulgte i alt væsentligt Baggers votum.

Direktørerne for Asiatisk Kompagni havde rejst sag imod den tidligere direktør Reinhard Iselin (1714-81), der nu havde sin egen virksomhed,

¹² Højesterets Voteringsprotokol 1753, Nr. 33, fol. 110-119, RA.

¹³ Højesterets Voteringsprotokol 1769A, fol. 245-48, RA.

fordi han skulle have ladet sig godtgøre to gange af kompagniets kasse for en veksler, han som selvstændig købmand havde betalt. Han slap i første omgang for nærmere tiltale, hvis han aflagde ed på ikke at have oppebåret den omstridte sum to gange.¹⁴

Sagen fik imidlertid et retligt efterspil, der nåede Højesteret i 1779,¹⁵ idet Asiatisk Kompagni ønskede at få fastslået, hvem der da skulle hæfte for det for meget udbetalte beløb, og om der var solidarisk hæftelse. Kompagniet sagsøgte en række tidligere direktører og hovedparticipanter samt bogholder og kasserer eller disses enker.

Iselin blev atter inddraget i sagen, denne gang qua direktør og ikke i sin egenskab af selvstændig købmand. Kompagniet havde haft generalforsamlingens opbakning til at indgå forlig med kassererens enke og hendes nye ægtemand etatsråd Top om et nærmere angivet beløb og dermed lade sagen være afgjort for deres andel.

Førstvoterende Mads Fridsch (1742-1812) kunne ikke godtage, at direktøren havde søgt at »skyde skylden på bogholderen«. Når direktører repræsenterer kompagniet, må de også på dettes vegne »have indseende med bogholderen«. Fridsch mente, at de to tidligere direktører, Iselin og Falch ved dennes enke måtte hæfte solidarisk, således at søgsmålet mod kasserer og bogholder m.fl. måtte falde bort.

J.E.Colbiørnsen (1744-1802) kunne derimod ikke friholde bogholderen efter Danske Lov 3-19-2's undtagelse om fuldmægtige i forhold til principaler. »Bogholderen er kompagniets betjent og har... konkurreret med Iselin og Falch, thi udgiftsordren er udstædt fra bogholdercontoiret«. De øvrige dommere var enige i dette sidste, således at Iselin og Falchs enke samt den tidligere bogholder mod indbyrdes regres måtte hæfte solidarisk for det omtvistede beløb.

En tidligere direktør, Barth, for et norsk bjergværk, Enighedskobberværket, havde indskudt penge i værket efter anmodning fra de efterfølgende direktører, der ydermere havde lovet at holde ham skadesløs. Da pengene udeblev, ville han kræve dem for hele beløbet som solidarisk hæftelse. De på deres side mente, at de som aktionærer højst kunne pålægges at hæfte pro rata i forhold til deres aktieandel.¹⁶ Underretten havde fundet direktørerne solidarisk ansvarlige imod regres, mens Overbergamtet havde pålagt dem pro rata-hæftelse på lige fod med de andre interessenter.

Højesteret opfattede som tidligere direktørerne som bjergværkets

¹⁴ Højesterets Voteringsprotokol 1775, fol. 792-99, Nr. 226, RA.

¹⁵ Højesterets Voteringsprotokol 1779 A, fol. 605-15.

¹⁶ Højesterets Voteringsprotokol 1776 A, fol. 500-504, Nr. 138, RA.

fuldmægtige. Så længe de ikke overskred fuldmagtens grænser, kunne de forpligte værket uden selv at skulle stå til ansvar. Direktørerne kunne derfor ikke på det foreliggende grundlag sagsøges, men sagsøger måtte rejse en ny sag mod hele interessentskabet.

Kancelliråd og sorenskriver Barth gik følgelig videre med et nyt sagsanlæg mod alle interessenterne. Denne sag nåede Højesteret i 1782.¹⁷ Også her rejstes spørgsmålet, om hæftelsen skulle være solidarisk som i et ansvarligt interessentskab eller begrænset til pro rata. Som argument for sidstnævnte inddroges kautionsretlige synspunkter under henvisning til, at de to direktørers løfte netop var gået ud på at holde Barth skadesløs. Efter datidens opfattelse forudsatte solidarisk hæftelse i kaution imidlertid en udtrykkelig erklæring om at ville forpligte sig »en for alle og alle for en«, i modsat fald var hæftelsen pro rata.¹⁸

Disse synspunkter blev dog ikke bestemmende for den endelige afgørelse. Trods indbyrdes uoverensstemmelser mellem dommerne, hvoraf flere voterede for en til pro rata begrænset hæftelse, statueredes sluttelig almindelig solidarisk hæftelse. Afgørelsen kan måske opfattes som i nogen grad påvirket af den da fremherskende selskabsretlige teori, hvorefter deltagelse i et »societas«, der måtte anses som en moralsk person, medførte solidarisk hæftelse, medmindre der forelå særlig bevilling til det modsatte.¹⁹

Både fuldmagts- og kautionsretlige synspunkter indgik således i drøftelserne omkring udformningen af de specielle selskabsretlige ansvarsregler.

I takt med den voksende interesse for erhvervsliv og samfundsøkonomi i selskabsdannelse, blev den juridiske teori i højere grad tvunget til at afklare, hvad der specifikt måtte anses som selskabsretlige elementer. Man kan undre sig over, at det blev det kontraktretlige institut »societas« og ikke det personretlige »corporationes« om juridiske personer, der slog igennem i erhvervslivet og tilmed i den besynderligt uklare sammenblanding af »societas«, der opfattedes som en juridisk person, så meget mere som både de store handelskompagnier og bjergværker havde den særlige koncession som hjemmel for deres funktioner efter korporationsmodellen.

Enkelte eksempler fra den yngre domstolspraksis medtages for at belyse spørgsmålet, om synet på de aktieselskabsretlige ansvarsforhold

¹⁷ Højesterets Voteringsprotokol 1782A, fol. 107-111, prot. B, fol. 100-105, nr. 119, RA jfr. *Thøger Nielsen*, Uddrag af Højesterets Voteringsprotokoller, 1951, 67f.

¹⁸ *Ditlev Tamm og Jens Ulf Jørgensen*, Dansk Retshistorie i hovedpunkter, 1983, 123.

¹⁹ *L. Nørregaard*, Forelæsninger over den danske og norske private Ret IV; 1787, § 734ff.

ændrede karakter. Højesteret synes i den ældre praksis at have vist tendens til at ville begrænse direktørers ansvar for handlinger foretaget til selskabets nytte. Men en afklaring af aktionærernes ansvarsforhold nåede man ikke frem til i denne periode. Efter århundredskiftet kom spørgsmålet om direktørernes hæftelse stadig med mellemrum for domstolene, men de involverede selskaber var ikke fortrinsvis handelsselskaber eller bjergværker, men forsikrings-, låne- og andre selskaber med mere almennyttige formål.

Direktørerne for »Enkekassen for Borger- og Håndværksstanden« blev sagsøgt af en enke til udbetaling af den lovede pension. Direktørerne havde ved at foretage nogle vedtægtsændringer forsøgt at slippe for udbetalingen. Landsover- samt Hof- og Stadsretten resolverede 23. maj 1803, at et selskab ikke ved således at forandre sine love kunne betage nogen en allerede erhvervet rettighed eller fritage sig selv for de tilsvarende pligter. Selskabets direktører kunne ikke dømmes til at opfylde selskabets forpligtelser i eget navn.²⁰

Direktørerne i »Enkepensions-, Forsørgelses- og Godtgørelsesselskabet« kunne ikke dømmes til sammen med bogholderen at hæfte »en for alle og alle for en«, idet retten også her antog, at direktørerne kun havde handlet som fuldmægtige på selskabets vegne. Sagsøgerne henvistes til at holde sig til selskabsmassen og i anden række til deres medinteressenter, hvis massen ikke dækkede deres fordring.

Redaktøren af tidsskriftet Juridisk Arkiv (formentlig A.S. Ørsted), hvori dommen er trykt, bemærkede i en fodnote: »Hvorvidt den, der er udenfor et interessentskab, ved at contrahere med samme, erhverver rettigheder mod *interessentskabsmassen alene* (udhævet her) eller tillige bliver berettiget til at holde sig til interessenternes private formue, er et mere tvivlsomt spørgsmål, hvorom jeg måske ved en anden lejlighed skal meddele min tanke«. Her ventileredes en mulig sammenhæng mellem selskabsformuens hæftelse og interessenternes fritagelse, i modstrid med den traditionelle societetsmodel, hvor hæftelsens begrænsninger alene vedrørte det interne forhold mellem interessenterne.²¹

Et par medlemmer af »Husleje-, Assurance-, Låne- og Livrenteselskabet« sagsøgte selskabets to direktører for nogle foranstaltninger, hvorved de nævnte medlemmer havde mistet deres tidligere fortrinstillig. Sagen afvistes blandt andet fordi »det ligger i begrebet af et selskabs direktion, at denne handler på selskabets vegne«.²²

²⁰ Juridisk Arkiv, 4, 1805, 62.

²¹ Juridisk Arkiv, 8, 1806, 53.

²² Juridisk Arkiv, 27/28, 1811, 35.

To tidligere direktører og en tidligere kasserer for »Det forenede Borgerlige venskabelige Skydeselskab« blev i 1820 sagsøgt af den siddende direktion til in solidum at betale et beløb, der hidrørte fra de pågældendes administrationsperiode. Efter selskabets vedtægter skulle direktionen være solidarisk ansvarlig for selskabets pengeforhold. Direktionen tillagdes dog indbyrdes regres mod de meddirektører, der ikke havde været indstævnte »for hvad de måtte tilsvare mere end der kunne falde på deres anpart«.²³

I en sag om forståelsen af vedtægtsbestemmelser anlagt af en interessent i »Det borgerlige Låne- og Livrente-Selskab for begge Kjøen« fastslog retten, at selskabet »som en persona moralis« kunne idømmes procesomkostninger og bøder, hvad man ellers tidligere havde stået noget tvøvende overfor.²⁴

Dommen i sagen om sukkerformefabrikken ved Langebro og dennes fallit kom til at cementere den moderne aktieselskabsretlige begrænsede hæftelse med aktiekapitalen alene uden indgreb i interessenternes formuer. Sagen, der blev afgjort af Højesteret i 1827, skal dog på grund af sin sammenhæng med konkursreglerne behandles under afsnittet om konkurs og akkord, se IV, 3 nedenfor.

IV. Selskabers ophør

1. Ophørsregler

Et aktieselskab antoges at have »evig« eksistens, idet enkeltaktionærers død, afhændelse af aktiver, fallit m.v. ikke afficerede selskabets eksistens. Aktionærernes private forhold var selskabet uvedkommende. Aktierne i et aktieselskab blev allerede tidligt i 1800-tallets første halvdel frit omsættelige (omsætningspapirer). Et interessentskabs eksistens var mere labil. Mange begivenheder kunne forårsage ophør.

Et ansvarligt interessentskab kan, uanset om det er indgået på bestemt eller ubestemt tid, bortfalde som følge af en almindelig overenskomst mellem interessenterne, blot alle er enige, også selvom man oprindeligt aftalte, at selskabet først skulle kunne opløses efter en vis tids forløb. Trediemand kan ikke protestere imod opløsning på denne måde, fordi han jo bevarer sin fulde ret til at holde sig til deltagernes personlige formue »en for alle og alle for en«. Hvis både selskabet og interessenterne er insolvente kan han fremkalde en konkurs.

²³ Juridisk Tidsskrift, III, 1, 1821, 145.

²⁴ Juridisk Tidsskrift, 1821, III, 1, 167.

Et interessentskab kan under visse betingelser bringes til ophør ved ensidig opsigelse fra en enkelt deltagers side, selvom der i øvrigt ikke foreligger en almindelig ophørsgrund. En række forhold kan bringe et interessentskab til ophør, f.eks. hvis det tilsigtede formål er uopnåeligt, genstanden for virksomheden er gået tabt uden at kunne erstattes, en forudsat monopolbevilling ikke opnåedes, hvis nye opfindelser tilkommer, der gør enhver konkurrence håbløs, eller hvis ekstraordinært store tab opstår. Også misligholdelser fra deltagernes side kan få denne konsekvens, f.eks. undladelse af at gøre pligtige indskud, en urigtig fordeling af udbyttet for at krænke medinteressenterne eller misbrug af fællesformuen til særformål, modtagelse af bestikkelse eller andre uredelige forhold ved indgåelse af aftaler for selskabet, undladelse af at erlægge regnskab etc. En interessents død vil normalt medføre ret til at opløse selskabet eller berettige medinteressenter, arvinger eller kreditorer til at anse selskabet for ophørt *eo ipso* ved dødsfaldet, uden at særlig tilkendegivelse eller beslutning er nødvendig.

Da enhver interessent ved interessentskabets indgåelse må formodes at være solvent og rådig over sit bo, kan de øvrige interessenter fordrø hans udtræden eller selskabets opløsning, hvis han går fallit. De kan også tvinge ham ud, hvis han får en langvarig sygdom eller kommer i fængsel for en årrække, der gør ham ude af stand til at opfylde sine pligter, eller hvis han får dom for et forhold, der gør ham mindre pålidelig i de andres øjne.²⁵

Et interessentskab behøvede ikke at ophøre, så længe blot nogle af interessenterne kunne opfylde og faktisk opfyldte samtlige økonomiske forpligtelser. Men hvis alle interessenter kom under konkurs eller standsede deres betalinger (handlende, fabrikanter eller skibsredere), således at de hver især blev ude af stand til at opfylde den personlige hæftelse, ville det medføre en samtidig interessentskabskonkurs. Samtlige interessenters konkurs er lig med interessentskabets opløsning og massens deling efter reglerne om konkurs, i hvilken situation selskabskreditorerne normalt tildeltes fortrinsret i forhold til særkreditorerne.²⁶

Et aktieselskab kunne altid opløses ved frivillig likvidation ved samtlige aktionærers beslutning, også selvom der måtte foreligge en ældre beslutning om en længere frist for selskabets varighed. Et aktieselskab kunne ligesom et ansvarligt interessentskab være stiftet med en sådan frist eller til et bestemt formåls opfyldelse, med den følge at enhver aktionær kunne kræve det opløst, når fristen var udløbet eller formålet

²⁵ *Carl Torp*, 1904, 127-42.

²⁶ *Carl Torp*, 111-13.

opnået. Det kunne også være foreskrevet i statutterne, at en enkelt aktionær kunne kræve selskabet opløst, hvis en del af selskabsformuen var gået tabt. I alle tre tilfælde hvilede dog den primære pligt til at tage affære på bestyrelsen. Hvis den undlod at reagere og dermed påførte selskabet tab for en uforsvarlig fortsættelse, ifaldt bestyrelsen et videregående ansvar.

Carl Torp antog, at bestyrelsen ikke nødvendigvis havde pligt til, såsnart der forelå insolvens i selskabet, at erklære dette fallit eller standse betalingerne, selvom det var almindeligt. Men hvis bestyrelsen bevidst bibragte trediemand den urigtige opfattelse, at selskabets økonomi var i orden, ville den ifalde ansvar for et deraf følgende tab. Torp antog også, at bestyrelsen havde pligt til at informere aktionærerne på en ekstraordinær generalforsamling om insolvensen.

Bortset fra disse forhold eksisterede der ingen almindelige regler om, at et aktieselskab skulle opløses, såsnart en del af selskabets kapital var gået tabt, en ordning der ellers var fremherskende i flere fremmede retsordninger. Det kunne dog være vedtaget i selskabets statutter. Til de nævnte ophørsgrunde skal også lægges fusionen.

2. Konkurs og akkord

2.1. Konkursreglernes udvikling

De tidligste regler om gældssanering- eller urådighed i forbindelse med gældssager vedrørte adelens forhold. I tiden efter 1600 begyndte kreditorer at kritisere adelens egen udlægning af det adelige gældsprivilegium, der påstodes at give dem frihed for at betale, hvad de skyldte. Christian IV og rigsrådet forsøgte at bremse den adelige gældssætning, bl.a. ved indførelse af krav om tinglæsning af skøde-, gave- og pantebreve, ved regler om lensmændenes bistand ved fængsling af adelige for gæld samt indførelse af visse foranstaltninger overfor dem, der begik skyldnersvig.

Fra romerretten lånte man reglerne om »cessio bonorum« for dog at hjælpe de hæderlige adelige skyldnere og for at hindre, at en kreditor fik dækning på andre kreditorers bekostning.²⁷

Ved forordningen af 1. juli 1623 om gældssager indførtes den særlige konkursform, »opbydelse«, hvorefter enhver adelig skulle have ret til i tide og uden svig (*dolus malus*) at opbyde sit gods, løs eller fast ejendom, til tinge som betaling for gælden. Disse regler blev optaget i Christian

²⁷ Ole Fenger og E. Ladewig Petersen, *Adel forpligter... Studier over den danske adels gældsstiftelse i 16. og 17. århundrede*, 1983, særlig Ole Fenger, *Adelsvældens retsgrundlag*, 119-24.

IV's store reces 1643, II-15. Derfra vandrede de over i Danske Lov 5-14-40 til 46, der nu omfattede alle skyldnere og ikke blot adelige.

Allerede inden Danske Lov 1683 indførtes en tvangsakkordadgang, der synes fremsat for at modvirke en udbredt misbrug af adgangen til at opnå de såkaldtes moratoriebreve (om betalingshenstand). Herefter skulle skyldneren forud for ansøgningen om et moratorium overfor øvrigheden angive årsagen til sin gæld. Legitime årsager kunne være »søskade, ildsvåde, tyvehånd, andre debitorers fallering eller tilbagestående betaling, eller formedelst krig og fjendehånd forårsagede ruin«. Ødselhed under nogen form kunne ikke accepteres som lovlige grund.²⁸

Var årsagen acceptabel, kunne flertallet af de største kreditorer aftale et vist afslag med skyldneren, som de mindre kreditorer måtte finde sig i. Efter en ændring i 1690 kunne kun to trediedele af kreditorerne beslutte nedslag. I Højesteretspraksis var man kommet ind på, at opbud ikke kunne indledes, før også tvangsakkordforhandlinger var indledt. I 1701 ophævedes adgangen til tvangsakkord »såsom den af debitorerne er misbrugt kreditorerne til skade i deres gæld«.²⁹ I praksis kunne enhver insolvent debitor erklære sig fallit. Kreditorerne kunne erklære en debitor fallit, såfremt de kunne godtgøre hans insolvens, jfr. reskript af 18. januar 1760.

I 1787 ønskedes udarbejdet en ny fallitlov og en kommission nedsattes. Der kom dog ikke meget andet ud af anstrengelserne end plakat af 26. marts 1790 om proklama (indkaldelse af kreditorerne) i opbuds-, fallit- og dødsboer og fr. af 18. december 1792 om skibsfolks fortrinsret for tilgodehavende hyre.

I sine »Uforgribelige Tanker om Kommerciem« skrev Otto Thott om, hvor skadeligt det var for det offentlige, hvis man fik kredit, skønt man skyldte hele sin formue bort. Derfor var det vigtigt at have et effektivt processystem til at fastsætte kreditreglerne. »I almindelighed er Justitien næst den sande Guds Dyrkelse, den største pille, hvorpå den almindelige velfærd beror... Især beror kredit iblandt folk på Justitien«.³⁰

Der havde ved flere lejligheder været ønsker fremme om at genindføre tvangsakkordmuligheden for hæderlige debitorer af handelsstanden, men det lykkedes hverken i 1790'erne, eller da et tilsvarende ønske blev fremsat af den københavnske handelsstand i 1857 i forbindelse med nye overvejelser om fallitlovgivning.

²⁸ Forordning af 28. januar 1682.

²⁹ Forordning af 10. september 1701, jfr. forordning af 28. oktober 1702.

³⁰ *Kristof Glamann og Erik Oxenbøll, Studier i dansk Merkantilisme. Omkring tekster af Otto Thott, 1983, 201.*

Muligheden for at afgøre en sag ved akkord og dermed hindre en egentlig konkurs kunne derfor imellem 1701 og 1872 kun foregå i form af frivillig akkord. For at forhale afgørelserne var man kommet ind på at søge bevilling til udsættelse af proklamaudstedelse, idet ansøgningen antoges at have opsættende virkning. Det gik ud over kreditorer, som ellers var villige til frivillig akkord, idet udsættelsen kunne medføre, at akkordforhandlingerne endte resultatløst. Fra 1823 blev praksis ændret, således at udstedelse af proklama ikke kunne hindre boets behandling, selvom indkaldelsesfristen ikke var udløbet.³¹

Retsordenen gav visse beslutninger truffet i en interessentskabskontrakt gyldighed i forhold til kreditorerne. Før 1814 herskede der dog en vis usikkerhed om betingelserne for disse. En kgl. resolution af 18. august 1814 tillod konfirmation af interessentskabskontrakter med den klausul, at den andel, enhver deltager havde i interessentskabet, ikke kunne »belægges med arrest, beslag eller deri gøres nogen eksekution for nogen af ham kontraheret, selskabet uvedkommende gæld«. Man indførte et gældsprivilegium, der fritog en skyldner for at blive sagsøgt for gæld i den del af formuen, der udgjordes af ens *ideelle andel* i selskabet. Når en sådan klausul blev kgl. konfirmeret og tinglyst skete en legal forskelsbehandling mellem interessentskabets fælleskreditorer og interessenternes særkreditorer.³²

Den samme kgl. resolution hjemlede også fabrikker adgang til konfirmation på en bestemmelse om, at en enkelt interessents fallit på ingen måde skulle bremse fabrikkens drift, ligesom »ej heller noget til fabrikkens hørende af hvad navn nævnes kan« skulle kunne tages under behandling, forsegling eller registrering af skifteretten. Opbudsboet skulle alene være berettiget til af interessentskabet at fordrø så meget udbetalt, som den sidst oppebårne balance udviste dengang at have været fallentens andel, medmindre boet ønskede en ny balance for at få kundskab om fabrikkens tilstand på falittens tidspunkt.

Kancelliet havde i sin indstilling til kongen erkendt, at disse undtagelser afveg fra den almindelige opfattelse i selskabsretten, men de fandtes ubetænkelige, såfremt kontrakten blev tinglyst. I øvrigt kunne kreditorerne altid nægte den af interessenterne, de ikke anså for vederhæftig, særskilt kredit, fordi de kunne finde de nødvendige oplysninger om ham i panteprotokollen.³³

Selv om en sådan klausul end ikke var konfirmeret eller tinglyst,

³¹ Plakat af 14. maj 1823.

³² *Carl Torp*, 110f.

³³ Danske Kanc. 11. aug. 1814, RA.

udviklede den opfattelse sig i praksis, at fælleskreditorer i et ansvarlig selskab i tilfælde, hvor samtlige interessenter også personligt var gået konkurs, normalt var fortrinsberettiget til fyldestgørelse i fællesformuen fremfor særkreditorerne.³⁴

Den første udførlige fallitlov, loven af 30. december 1858, fik ingen lang levetid, men afløstes af den store moderne konkurslov af 15. marts 1872, der til gengæld blev 100 år gammel. Den henlagde handlendes, fabrikanter og skibsrederes boers behandling til Sø- og Handelsretten, og indførte en begrænset mulighed for tvangsakkordbehandling netop af disse erhvervsdrivendes boer, jfr. § 100.³⁵

Konkursbehandling af erhvervslivets konkursboer foregik før Konkursloven af 1872 ved skifteretterne. Aktieselskaber kunne ikke, heller ikke efter 1872, underkastes tvangsakkord, selvom konkursloven havde genindført denne mulighed netop for andre erhvervsvirksomheder.³⁶

Frivillig akkord foregik som oftest privat uden for skifterettens regi, hvilket i tidens løb gav kreditorer højst ulige vilkår, hvor de mere frække benyttede sig af hemmelige underhåndsaftaler om særbegunstigelser. Genindførelsen af adgangen til tvangsakkord i visse erhvervsdrivendes boer var led i en tendens, også mærkbar i fremmed ret, i slutningen af 1800-tallet i retning af opretholdelse af bestående forretningsforetagender, enkeltmandsforetagender og selskaber, »die Erhaltung des Unternehmens«, som det kaldtes i tysk teori.

For at hindre, at virksomheder i økonomiske vanskeligheder skulle tvinges ud i opløsning, udvikledes forskellige akkordordninger, frivillige eller tvungne. Man ville så vidt muligt undgå egentlig konkurs. I liberalistisk, darwinistisk ånd hævdedes samfundet at have moralsk pligt til at bevare sunde foretagender og skære de usunde bort. Men virksomhedslukninger antoges på den anden side at medføre en række skadelige virkninger i forhold til samfundet. En virksomhed kan ikke realiseres uden værditab. Likvidationsværdien vil typisk være ringere end funktionsværdien. Forretningsforbindelser påføres store tab, idet kommissionærer, mæglere, agenter, underleverandører etc. drages med i faldet. Endelig fører virksomhedslukninger uvægerligt til voksende arbejdsløshed.

Reglerne om den begrænsede hæftelse, den indbyggede uafhængighed af aktionærernes personer som sådan, samt rådigheden over aktiekapitalen som unddraget aktionærerne, udtrykker i virkeligheden samme

³⁴ *Carl Torp*, 1904, 111f.

³⁵ Se *Inger Dübeck*, *Gesetzgebung. Dänemark*, i: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*, III, 4, 1987, 165-172.

³⁶ *Carl Torp*, 279-87; se også *J.H. Deuntzer*, *Den danske Skifteret*, 1885, 70ff.

tendens ikke blot til beskyttelse af virksomheders beståen, men til at gøre denne beståen uafhængig af indehavernes personer.³⁷

Mens akkord under en eller anden form vil være det fremherskende middel til afhjælpning af akutte økonomiske vanskeligheder både med hensyn til enkeltmandsvirksomheder og ansvarlige interessentskaber, stiller forholdet sig lidt anderledes ved aktieselskaber. Efter den ældre opfattelse kunne der ikke ske tvangsakkord ved aktieselskaber, fordi man her savnede en personlig skyldner for gælden. Denne opfattelse ændredes i begyndelsen af det 20. århundrede, hvorefter tvangsakkord ligesom efter fremmed ret kan forekomme. På den anden side er tvangsakkord mindre praktisk ved aktieselskaber. Andre veje kan betrædes med større held såsom nedsættelse af aktiekapitalen eller modsat forhøjelse af denne. Man kan også på anden måde henvende sig til aktionærerne, før man går til kreditorerne.³⁸

De bag kredit- og konkursreglerne liggende fundamentale samfundsinteresser krævede større beskyttelse af kreditorer end procesreglerne alene kunne udvirke. Samfundet måtte også kunne iværksætte sanktioner imod uredelige forhold og anden form for misbrug. Den nyere straffelovgivning fra 1840'erne frembød flere former for beskyttelse: Debitorerne kunne ifalde straf for at fratage kreditorerne den fyldestgørelse, de havde krav på ved at unddrage boet aktiver eller ved at øge passiverne samt ved at forvanske fordelingen mellem kreditorerne. Det blev også strafbart at undlade enten at give nødvendige oplysninger eller at træffe forholdsregler, som kreditorerne havde krav på til betryggelse af deres adgang til fyldestgørelse.³⁹

2.2. Retspraksis

Kun få retssager om selskabers konkursretlige problemer nåede frem til Højesteret i første halvdel af 1800-tallet. Langt hovedparten afgjordes ved frivillig akkord eller ved de almindelige skifteretter og kom ikke videre. En enkelt ældre sag udsprang af en tvist opstået under konkursbehandlingen i Københavns Skifteret af boet tilhørende en af interessenterne i Raadvaddam Fabrik. Direktionen mente, at interessentskabet havde fortrinsret i den sum, som var indkommet ved salg af to aktier tilhørende fallentens bo.⁴⁰

³⁷ Erwin Munch-Petersen, *Konkurssurrogater*, 1932, 1 ff.

³⁸ Erwin Munch-Petersen, 16 f.

³⁹ C. Goos, *Forelæsninger over den danske Strafferets specielle Del*, 1887, 620-43.

⁴⁰ Højesterets Voteringsprotokol 1788, A 54-50, B 490-93, nr. 50, RA.

Under voteringen udtalte Peter Herslev Graah (1750-1830), at »den lov, hvorefter sagen skal påkendes, er den af kongen stadfæstede konvention, som isenkræmmerne har oprettet imellem sig«. Men konventionen forudsatte, at en kredit, for hvilken en forlods betaling skulle tilkomme selskabet, skulle være givet med alle interessenters samtykke og kun var gældende for tre måneder. Først længe efter fallittens indtræden og for sent efter konventionens ordlyd havde man fremsat fordringen. Endvidere havde man ikke indhentet samtykke, men henholdt sig til »interessenternes tavshed, men samme kan ikke anses som noget samtykke«. Højesteret stadfæstede derfor skifterettens afvisning.

I 1824 måtte Højesteret tage stilling til en sag anlagt af direktionen for »Det borgerlige Laane- og Livrente-Selskab for begge Kjøen« mod en række kreditorer, der samtidig var både interessenter i selskabet og livrentenydere, fordi de havde indledt konkursbehandling af selskabets ejendomme og midler.

Landsover- samt Hof- og Stadsrettens skiftekommission havde (9. maj 1823) med støtte i en regel om, at arrest på en skyldners person ikke skulle hindre andre kreditorer i at erklære den pågældende fallit,⁴¹ decideret, at kreditorer også var berettiget til at erklære en insolvent debitor fallit. »Da selskabet må betragtes som enhver anden debitor«, måtte kreditorerne også være berettiget til at erklære dette selskab fallit. Man afviste selskabsadministrationens påstand om, at selskabet ikke skulle kunne blive fallit og dets masse komme under skiftebehandling »uden ved en beslutning af administrationen, som den, der ene er i besiddelse af selskabsmagten«.

Skifteretten afviste derfor også kravet om ophævelse af den påbegyndte skiftebehandling, og Højesteret, der fulgte Skifteretten, tilføjede i sin dom, at direktionen skulle betale procesomkostninger under solidarisk hæftelse.⁴² Dommen bør ses i sammenhæng med den følgende (tidligere nævnte) dom i sagen mod Sukkerformefabrikken ved Langebro fra 1827, der fik stor principiel betydning.

Direktionen i Laane- og Livrenteselskabet anså ethvert medlem som lige i henseende til selskabets forpligtelser og rettigheder »på en måde debitor til sig selv«, hvis den fælles fond ikke gav overskud. Eller sagt med andre ord: direktionen mente, at medlemmerne skulle anses for personligt ansvarlige for gælden ligesom i et almindeligt ansvarligt interessentskab.

Skifteretten derimod fastholdt, at den interessent, der havde betalt

⁴¹ Plakat af 14. juni 1758, jfr. Reskript af 19. maj 1758.

⁴² *N. F. Schlegel*, Samling af Højesteretsdomme III, 1864, 210-16.

indskud, kontingenter og øvrige afgifter, ikke kunne forpligtes i forhold til Kreditor derudover, og slet ikke »være debitor til sig selv... hvorimod selskabets faste fond i denne henseende er hans eneste og rette debitor«. Dommen fik således betydning på to felter: dels ved ligesom sagen fra 1806 om »Enkepensions-, Forsørgelses- og Godtgørelsesselskabet« at acceptere en hæftelse begrænset til fællesformuen, som noget nyt i dansk selskabsret, dels ved at acceptere, at kreditor kunne fremtvinge konkursbehandling mod debtors ønske, som noget nyt i dansk konkursret. Dog så vi, at allerede konventionen for Asiatisk Kompagni fra 1798 netop også formelt foreskrev begrænsning af hæftelsen til den faste fond. Denne begrænsning var åbenbart ved at blive mere accepteret omkring indgangen til 1800-tallet.

Den omtalte sag om Sukkerformefabrikken, som Højesteret afgjorde i 1827, udsprang af en skiftesag ved Skiftekommissionen under Landsoversamt Hof- og Stadsretten i København. Skifteretten havde den 6. juli 1824 sluttet bobehandlingen, som var pågået siden 23. september 1822. På det sidste møde optrådte en prokurator Bayer ved »contorist Schertinger« for SøassuranceCompagniet, og påstod betaling for en ikke anmeldt fordring, nemlig en vekselobligation. Han forbeholdt udtrykkeligt kompagniet ret til at sagsøge udstæderen såvelsom fabrikkens tidligere interessenter, »hvilke er pligtige at tilsvare gælden«. Men skifteretten afsluttede boet uden at tage hensyn til disse påståede forhold.⁴³

Direktionen for Det kgl. octorierede Søassurance Compagni anlagde derpå sag ved Landsover-, samt Hof- og Stadsretten, der afsagde dom 10. juli 1826. Søassurancekompagniet krævede sin vekselobligation, som Harboe som direktør for fabrikken havde udstedt, indfriet. Interessenterne var Handelshuset Christensen og sønner, det schimmelmanske raffinaderi, St. Croix sukkerraffinaderi, skibskaptajn Bergs enke, sukkeraffinadør H. D. Meyers enke, sukkerraffinadør Hedemann og fuldmægtig O. Ettrup.

De påstod sig frifundet, dels fordi interessentskabet var »således konstitueret, at alene de indskudte fonds hæftede for fabrikkens gæld, men ikke interessenterne personligt, dels fordi fabrikken var blevet lovligt realiseret uden at SøassuranceCompagniet havde anmeldt noget, som skulle være det unddraget«.

Retten fandt det godtgjort, at selskabskontrakten gav selskabet ret til at skabe en fast fond, der ikke kunne fordres tilbagebetalt, hvorimod aktionærerne kunne sælge og transportere deres aktier efter forgodtb-

⁴³ Landsover-, samt Hof- og Stadsretten. Skiftekommissionen. Protocol 6. Behandlingsprotokol, Nr. 16, fol 250 LAS.

findende. Interessenterne var derfor ikke »blotte medejere af fabrikken«. Derimod måtte fabrikken »til hvis drift kgl. privilegium er meddelt, anses konstitueret til en særegen moralsk person med sine særegne fra interessenternes øvrige midler afsondrede fonds«. Oprettelsen af fabrikken som en »moralisk person« kunne ikke anses ugyldig efter DL 5-1-2, så længe ingen offentlig eller privat rettighed derved krænktes. Der synes at være sket et teoretisk skred i den selskabsretlige model, idet man øjensynligt har hentet elementer fra den romerretlige korporationslære tilbage fra glemselens mørke og nu atter kombinerede den juridiske person med korporationsformen og ikke med »societas«-formen.

Enhver havde efter denne dom kontraktfrihed til at etablere en virksomhed, der retligt var organiseret som en juridisk person eller et selvstændigt retssubjekt. Privilegiet havde ingen indflydelse på dette faktum. Det var ikke en tilladelse til stiftelse, men nu kun at ligne ved en politiretlig næringstilladelse. Tidligere benyttedes privilegier også til at tildele monopolrettigheder eller andre særbegunstigelser.⁴⁴ Skønt interessenterne flere gange havde følt sig foranlediget til at gøre ekstra indskud på deres aktier, havde de ikke derved givet afkald på deres ret til ved en mulig realisation af fabrikken, hvorved de kunne miste deres akties hele beløb, at »undgå videre personlig hæftelse«.

Sagsøgeren havde anført, at interessentskabets konvention, »der hverken er promulgeret ved nogen lov og ej heller er blevet tinglæst, ej kan være dem vedkommende«. Selvom interessentskabskontrakten således ikke var offentliggjort, tillagdes denne mangel dog ingen retlig betydning. Det påpegedes i præmisserne, at da Søassurancekompagniet afsluttede gældskontrakten, var det faktisk bekendt med fabrikkens karakter af en »moralisk person«. Kompagniet burde derfor have skaffet sig underretning om »de fabrikken tilhørende særegne fonds var tilstrækkelige« og om bestyrelsen garanterede overfor kreditorerne.

I øvrigt ville direktionen ikke have været berettiget til uden interessenternes samtykke at behæfte aktiefonden, ligesom en generalforsamlingsbeslutning om gældsstiftelse, der ikke udtrykkelig gav direktørerne ret til at forpligte interessenterne personligt, kun kunne opfattes som vedrørende aktiefonden. Højesteret stadfæstede 18. maj 1827 Landsover-, samt Hof- og Stadsrettens frifindelse af interessenterne.⁴⁵

⁴⁴ *Inger Dübeck*, *Industriprivilegier i Danmark 1735-1760*; i: *Industri og Bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede*, 1985, 58.

⁴⁵ *N.F. Schlegel*, III, 375-77; *Thøger Nielsen*, 200-201, Højesterets Voteringsprotokol 1827A, Nr. 30, RA.

Retten tillagde det i øvrigt vægt, at det omstridte gældsbrev ikke, havde navngivet de enkelte interessenter ved gældens stiftelse, ligesom sagsøger heller ikke havde gjort forsøg på at få fastslået deres identitet. Nu i 1827 havde man fra fransk ret lært at tillægge anonymitet en specifik selskabsretlig betydning som kendetegn netop på de moderne aktieselskaber (*sociétés anonymes*).

Thøger Nielsen har gjort opmærksom på, at med denne dom og Ørsteds lære skiftede opfattelsen af den moralske person i forhold til det 18. århundredes teori og praksis. Den juridiske person, som man foretrak at kalde den, opfattedes fra nu af som et selvstændigt retssubjekt. A. S. Ørsted fremsatte sin lære i en kommentar til Hurtigkarls opfattelse af den moralske person som et andet udtryk for et ansvarligt interessentskab med solidarisk ansvar og fortsat personlig hæftelse efter selskabets eventuelle ophør, således som den var fremlagt i hans lærebog fra 1814, der iøvrigt blot repræsenterede den almindelige opfattelse i 1700-tallet.⁴⁶

Ørsted følger i det hele P. G. Bangs opfattelse, hvorefter man vel slutter tilbage til den klassiske romerske korporationsteori, men afviser dennes regler om, at det altid skulle være nødvendigt med en særlig offentlig autorisation for at frembringe en juridisk person. De selskaber, som faktisk oprettedes ved oktrojer eller kgl. konfirmationer, antoges enten at være en del af statsformålet (at have både forfatningsmæssig og forvaltningsmæssig betydning) eller ad denne vej at have opnået særlige begunstigelser.⁴⁷

Københavns Skifteret fik 28. juni 1878 Højesterets medhold i, at stiftelsen af to selskaber med samme interessenter ikke kunne berettige disse til at dele selskabskreditorerne: At et interessentskab »skulle kunne danne særskilte boer med særkreditorer blot ved at dele sin formue i flere dele og drive forretning under forskellige firmanavne« kan ikke antages. Formålet fandtes at have været udelukkelse af kreditorerne i den ene firma fra at søge fyldestgørelse i det andets formue samt at skaffe interessenterne i det ene selskab ret til at nyde det andets årlige overskud.⁴⁸

Et aktieselskab var blevet dannet omkring et fragtskib »Hertha«, der ikke formåede at indbringe det forventede overskud. Man kom i gæld og besluttede på en generalforsamling at optage et lån, som det viste sig

⁴⁶ A. S. Ørsted, *Haandbog V*, 429f.; *F. Th. Hurtigkarl*, *Den danske og norske Private Rets første Grund*, II Del, 1. Bind, 1814, 11f.; *P. G. Bang*, 47 ff.

⁴⁷ *P. G. Bang*, 55f.

⁴⁸ *Højesteretstidende 1878-79*, 353.

vanskeligt at betale. En ny generalforsamling besluttede, at de to direktører skulle forsøge at sælge skibet, der indtil da skulle blive liggende i Helsingør havn. Imidlertid fik man en aftale om at bringe en last tømmer til Halmstad, selvom ikke skibet, men kun lasten kunne forsikres. I slutningen af december sejlede skibet fra Helsingør og strandede udenfor Halmstad.

Efter en ny generalforsamling, hvor bølgerne også gik højt, besluttede man at anlægge sag imod de to direktører for at kræve dem in solidum til ansvar for det lidte tab, og for deres skyld i forliset. Men kun nogle af aktionærerne stod som sagsøgere. Både Søretten i Helsingør og Lands-over-, samt Hof- og Stadsretten frifandt de to direktører af formelle grunde, fordi sagsøgerne ikke qua enkeltaktionærer, men kun selskabet som sådant havde søgsmålskompetence efter selskabets vedtægter.⁴⁹

Bestyrelsen for aktieselskabet »De danske Cikoriefabrikker« blev ved en Sø- og Handelsretsdom fra 1899 kendt uberettiget til at anmelde sin fabrik i Ribe til Handelsregisteret som »Ribe Cikoriefabrik, B. Thune A/S«, idet »De danske Cikoriefabrikker« aldrig havde haft »nogen Cikoriefabrik eller noget forretningskontor i Ribe«. Ved at anbringe etiketter på deres egne varer med firmanavnet fra Ribe »fremkaldtes den urigtige forestilling«, at varerne var produceret i Ribe og derigennem »skabtes en uberettiget og illoyal konkurrence« overfor det sagsøgende firma, som rent faktisk producerede disse varer. Nemlig »Ribe Cikoriefabrik, H. Petersen og Co.« Sagsøger fik medhold i, at »Ribe Cikoriefabrik, B. Thune A/S« skulle slettes af registret under trussel om tvangsbøder.

De danske Cikoriefabrikker havde overtaget alle rettigheder, som tidligere tilkom G. F. og B. Thune, der imidlertid havde måttet afstå deres cikoriefabrik ved tvangsauktion.⁵⁰ Fabrikant G. F. Thune havde i en længere årrække drevet fabrikation under det nævnte firmanavn i Ribe handelsregister, men havde måttet standse virksomheden på grund af økonomiske vanskeligheder. Samtidig med, at G. F. Thunes firma herefter blev afmeldt, anmeldte hans søn Bartholin Thune, at han drev fabriktionsvirksomhed i Ribe under firma »Ribe Cikoriefabrik B. Thune«. Kort tid efter afmeldte han atter sit firma, men samme dag skete der anmeldelse til handelsregistret af et nyt firma »Ribe Cikoriefabrik B. Thune, Aktieselskab«, hvoraf fremgik, at »De danske Cikoriefabrikker« drev fabriktions- og handelsvirksomhed i Ribe.

Da G. F. Thunes virksomhed standsede, overtog Ribe Diskontobank G. F. Thunes fabriksejendom med maskiner og tilbehør og forsøgte at

⁴⁹ UfR 1881, 1115.

⁵⁰ UfR 1899, 766.

drive nok en cikoriefabrik. Den blev dog hurtigt solgt på tvangsauktion til et firma »Ribe Cikoriefabrik H. Petersen & Co.«. Det var sidstnævnte firma, der havde anlagt sagen.

3. Lidt statistik

Med støtte i oplysninger fra ældre og yngre økonomiske oversigter og statistiske beregninger⁵¹ kan det med nogenlunde sikkerhed fastlås, at der i årene mellem 1850 og 1870 oprettedes 38 aktieselskaber. 14 hidrørte fra tiden før 1850. Blandt de sidstnævnte var Kongens Bryghus (1808), Nationalbanken (1818), Tivoli (1843), Casino (1846) og Det sjællandske Jernbaneselskab (1847). Blandt de nyoprettede var Privatbanken, Store Nordiske, Albani Bryggeriet og Hippodromen.

Fra 1872 til 1880 oprettedes 110 helt nye, mens 19 ældre virksomheder omdannedes til aktieselskaber. De fleste af de før 1872 stiftede fik udvidet deres aktiekapital betydeligt. Blandt de nye virksomheder var Landmandsbanken og Handelsbanken, 20 provinsbanker, 6 jernbaneselskaber, 34 dampskibsselskaber, 2 sporvognsselskaber, 3 forsikringselskaber, 3 byggeselskaber, 4 brønd- og badeanstalter, 3 udtørringsselskaber samt nogle »diverse« som Zoologisk Have og Lundergård mose, sidstnævnte gik dog snart fallit.

I årene 1881-84 oprettedes 53 nye aktieforetagender, mens 26 ældre industrielle anlæg overgik til aktieselskabsformen i årene 1871-84. Her nævnes De danske Sukkerfabrikker, B & W, Kastrup Glasværk, De forenede Dampmøller samt Kristinebergs Fabrikker og Bornholms Kul- og Teglværker, der begge senere gik fallit.

Mange flere end de her nævnte selskaber opløstes eller gik fallit. Falbe-Hansen og Scharling anførte, at 31 af de i alt 247 opgjorte selskaber fra perioden 1871-84 allerede var ophørt igen i 1884, nogle dog ved at opgå i andre selskaber, enkelte ved statsovertagelse. Af de resterende 216 var to overgået i privat eje. Dampskibsselskabet »Gorm« ophørte ved skibets forlis, mens 13 selskaber opløstes, uden at deres nøjagtige skæbne kendtes, kun at de gav meget lidt dækning til kreditorerne.

I årene 1885-88 øgede 24 aktieselskaber aktiekapitalen, mens 4 tilbagebetalte den; 10 stiftede ny obligationsgæld, mens 14 afdragede på

⁵¹ V. Falbe-Hansen og William Scharling, Danmarks Statistik, 1885, 726 ff., og Danmark i 1890, Supplementsbind, 1891, VI, 137-45; Richard Willerslev, Studier i Dansk Industrihistorie, 218; Hans Chr. Johansen, Dansk Økonomisk Statistik 1814-1980, i: Danmarks historie, 9, 1985.

en sådan gæld. For tre selskaber bortfaldt obligationsgælden ved deres opløsning. Mange af de selskaber, der stiftedes i årene 1885-88, havde en kun ubetydelig aktiekapital, hvilket medvirkede til at gøre dem svage og usikre i kampen for tilværelsen.⁵²

En stikprøvekontrol i Sø- og Handelsrettens Konkursprotokol, Navne-register 1872-1905 og 1905-32 synes at vise nogle fluktuationer i antallet af konkursbegæring, der formentlig følger de i perioden forekommende konjunktursvingninger.⁵³

V. Kritik af aktieselskabsretten

Efterhånden som aktieselskabernes retsstilling i samfundet via retspraksis og teori lå nogenlunde fast og problemerne omkring ansvarligheden ligeledes var afklaret, blev Danmark grebet af en »aktiemani«. Mange nye aktieselskaber oprettedes omkring 1840'erne, hvoraf de fleste snart gik ned igen. Axel Nielsen mente, at aktieselskabernes popularitet skyldtes nationalliberale idéer om aktieselskabet som en demokratisk forskole. De politiske drømme udgjorde næppe hele forklaringen på spekulationstrangen og griskheden efter gevinster uden personlig risiko.⁵⁴

Nogle virksomheder startede som enkeltmandsforetagender og gik senere over til aktieselskabsformen. De var typisk blandt de velkonsoliderede. Mange startede aktieselskaber på et kapitalgrundlag, der var for spinkelt til at klare økonomisk modgang.

Med den voksende mængde selskabsdannelser efter midten af 1800-tallet viste de selskabsretlige regler sig ude af stand til at dæmme op for mange former for misbrug. Mens lande som Sverige, England og Frankrig forlængst havde fået en aktieselskabslov, var erhvervslivet i Danmark henvist til en vag og uklar selskabsret, som ihvertfald menigmand havde svært ved at overskue og specialister svært ved at begrunde.

⁵² *V. Falbe-Hansen og William Scharling*, Suppl. VI 138 ff. Willerslev giver oplysninger om 20 aktieselskaber, der opløstes eller gik fallit imellem 1875 og 1878.

⁵³ 1875-1879:8
1897-1906:17
1907-1910:37
1911-1918:17
1919-1922:29
1925-1932:66.

De mellemliggende ikke nævnte år indkom ingen eller meget få konkursbegæring. Industrielle virksomheder udgjorde sammen med grossistforetagender hovedparten af virksomhederne, mens transport- og bankvirksomheder var færre, henholdsvis 11 og 5. LAS.

⁵⁴ *C. Nyrop*, Meddelelser fra Industriens Område, 207 ff.; *Axel Nielsen*, III, 1, 216 ff., *R. Willerslev*, 207 ff.

I 1870-erne, i takt med den voksende bølge af industrialisering, opstod en mere højlydt kritik af det mangelfulde retsgrundlag. Under indtryk af aktuelle sager, f.eks. Tietgens og privatbankens problemer og Gedalia's fallit⁵⁵ anmodede »Dagbladet« den unge jurist og nybagte dr.juris, Niels Lassen (1848-1923) om at give en kritisk redegørelse for »Aktievæsenet i Danmark«. Dagbladet⁵⁶ havde indledt en kampagne om aktieselskaber og økonomien bag dem. Problemerne drøftedes blandt tidens fremtrædende jurister og økonomer.⁵⁷

Niels Lassen havde en let pen og sans for ironi. Han indledte med en beskrivelse af, hvorledes skyldnere, der ikke betalte deres gæld, i gamle dage kunne miste både frihed, gods og den sidste skjorte, mens de i 1875 blot kunne slutte sig sammen i aktieselskaber, hvis de ville befri sig for kreditorerne. I Danmark kunne enhver urtekræmmer, der ville gøre sig »den ulejlighed at døbe sin forretning med et kollektivt navn, skrive nogle statutter og foretage en firmaanmeldelse, konstituere sig selv som aktieselskab...«

Man kunne hverken stole på firmaregistret eller statutterne. En registreret aktiekapital – måske et millionbeløb – behøvede ikke at være indbetalt. Stifterne og anmelderne kunne hverken rammes strafferetligt eller erstatningsretligt for falsk anmeldelse til firmaregistret. Ingen udenforstående trediemand kunne »efter dansk ret have nogen som helst begrundet mening om, med hvilken grundkapital et aktieselskab havde begyndt sin virksomhed«. Dertil kom, at et solvent aktieselskab »i ethvert givet øjeblik (kan) spille dets kreditorer samtlige aktiver ud af hænderne«. Selskaberne kunne købe alle deres egne aktier op med den virkning, at selskabet så ud som om det var dobbelt så velhavende som før.

Hvis en virksomhed havde tabt halvdelen af sin kapital, kunne den blot nedskrive aktiekapitalen til under det halve. Så kunne man alligevel uddele dividende, men tabet blev ikke reelt dækket.

Efter dagældende fuldmagsregler kunne fuldmægtigen ikke binde fuldmagtsgiveren ud over fuldmagtens grænser. I et aktieselskab var statutten bestyrelsens åbenlyse fuldmagt. Alt hvad bestyrelsen måtte foretage sig uden for denne instruks forbandt ikke selskabet. Men hvis statutten eksempelvis gjorde bestyrelsens kompetance afhængig »af momenter, som trediemand ikke med den mest spændte opmærksomhed vil kunne komme til klarhed over«, da kunne der opstå urimelige

⁵⁵ Ole Lange, *Finansmænd, Stråmænd og Mandariner*. C.F.Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske. Etablering 1868-76, 1978, 219ff., 272ff.

⁵⁶ Dagbladet, nr. 116 den 24. maj 1875, og nr. 117 den 25. maj 1875.

⁵⁷ Andet Nordiske Juristmøde 1875, 266-72, og *Nationaløkonomisk Tidsskrift* vol. 6, 1875, 177-95.

situationer. Handelsbankens statutter § 2 afskar bestyrelsen fra at give kredit ud over 50.000 rdl. En trediemand, der modtog i betaling en af Handelsbankens bestyrelse accepteret veksler, kunne umuligt vide, om den person, i hvis favør banken havde accepteret, allerede stod debiteret for 50.000 rdl. i Handelsbankens bøger.

Niels Lassen rundede sin artikel af med den konstatering, at hele vort aktievæsen udelukkende er »baseret på de personers ærlighed og samvittighedsfuldhed, der har stiftet og nu bestyrer selskabet, kun disse har en anelse om, med hvilken kapital det af dem bestyrede selskab har begyndt sin virksomhed, og hvor meget det for øjeblikket ejer; for alle andre, aktionærer indbefattede, er dette et mysterium«.

Den mest markante skikkelse i aktieselskabsverdenen, C. F. Tietgen, med de mange fusionser og transaktioner måtte ofte stå for skud på grund af en iblandt meget behændig udnyttelse af de skitserede, svagt udviklede og uklare regler. Der er heller ingen tvivl om, at Niels Lassen i en del af sin kritik, sikkert let gennemskueligt for samtidens velorienterede avislæsere, sigtede til hans person og hans selskaber. Almindelig bekendt er den kritik, han måtte tåle for sine opkøb af telegrafaktier for at hindre en truende fallit. Kritikken rettede sig dog ikke blot imod Tietgens dobbeltstilling som bankdirektør og formand for de involverede selskaber, men også imod den mangelfulde aktieselskabslovgivning og manglende kontrol med aktieselskaber og banker, der muliggjorde hans mange transaktioner.⁵⁸

Den teoretiker, der fik mest indflydelse på den første aktieselskabslovs udformning, blev professor Carl Torp (1855-1929), som allerede i de tidlige faser under forarbejderne stillede sin omfattende selskabsretlige viden til disposition for lovkommissionernes arbejde. I et foredrag holdt i efteråret 1908 for kolleger i Juridisk Forening tog han bladet fra munden i sin kritik af det gældende system og af modstanderne mod en aktieselskabslovgivning.⁵⁹

Modstanderne, »visse bank- og vekslererkredse« og den »ringeste del af vor sagførerstand«, af en aktieselskabslov fik følgende skudsmål med på vejen: De følte »deres hellige ret til på lovlig måde at skære en bred rem af næstens hud truet«. En aktielov ville hæmme de frie bevægelser inden for erhvervslivet. De betragtede en sådan lov i det højeste som et nødvendigt onde på linie med selskabsskat, ulykkesforsikring og 8 timers arbejdsdag.

⁵⁸ Ole Lange, 219-62.

⁵⁹ Carl Torp, Aktielovgivning, UfR 1908, 297-306. Se også F. Vinding Kruse, Aktieselskaber og Andelsforeninger, 1920, 1-21.

Et trist, men ikke utypisk eksempel på små selskaber uden rimelig dækning var købmand K.J. fra Århus, der gik fallit. Ganske kort tid efter registreredes i firmaregistret et »A/S K.J. og Co.«. Bestyrelsen bestod af K.J., aktiekapitalen var på 1.000 kr. i tre aktier à 10 kr. og en på 970 kr. K.J. kunne som fallent ikke drive forretning med personligt ansvar. Men ved hjælp af 3 venner og 30 kr. fik han ret til at drive virksomhed *uden* personligt ansvar.

Et andet uheldigt eksempel var en korresponderende reder i et rederi, der ud over sin gage havde store indtægter ved at levere varer til skibets proviantering, kulforsyning, klarering og øvrige mæglerforretninger. Et klart sammenstød af interesser, der tilmed ikke skulle være ganske ualmindelig i rederikredse, hvor direktører år efter år »har haft efter danske forhold særdeles store årsindtægter« trods manglende udbytte til aktionærene og lav kurs på aktierne.

Det undrede ikke Torp, at rederikredse var imod indførelse af en aktieselskabslov, men efter hans mening ville en lov ikke blot modarbejde de groveste misbrug, men også medvirke til at »højne den almindelige forretningsmoral, den personlige pligt- og ansvarsfølelse som naturligvis er det sikreste og uundværligste grundlag for et sundt forretningsliv«. Han tilbageviste skarpt den opfattelse, hvorefter det skulle være en »hellig og ukrænkelig menneskeret at... stifte aktieselskaber med en hvilken som helst lille aktiekapital og ganske små andele«.

Mange synes at have glemt, at »selve beføjelsen til at drive økonomisk virksomhed under aktieselskabsform er... en ganske overordentlig begunstiggelse, der ydes kapitalen... uden den risiko, som er forbunden med det personlige ansvar, en begunstiggelse som medfører betydelig fare for misbrug...«

Den 29. september 1917 fik Danmark omsider en aktieselskabslov. Den var et sent resultat af 1800-tallets mange drøftelser senest den juridiske og økonomiske debat i 1875. Selve lovforberedelserne kom først for alvor i gang, efter at Grosserersocietetets Komité havde rettet henvendelse til regeringen. I 1900 blev det første aktielovsudvalg nedsat. Det fulgtes af en række nye udvalg, der barslede med nye successive udkast i årene fra 1901 og frem til Første Verdenskrig. Efter fremsættelse i flere samlinger i Rigsdagen blev loven vedtaget. Den fremtrådte som en ret beskåret udgave af de første oplæg og indeholdt i det væsentlige kun regler om aktieselskabers stiftelse og opløsning.⁶⁰

Blandt jurister var der skuffelse over resultatet af de mange an-

⁶⁰ Carl Torp, Nogle Bemærkninger om aktieloven, Juridisk Tidsskrift, 4. årg. 1918, 1-27.

strengelser. Frederik Vinding Kruse (1880-1963) udtrykte sikkert manges opfattelse med følgende bemærkning: »Med denne lov (er) isen brudt; vi er omend sent, ja sidst blandt kulturstaterne, og vrantent, med denne lov dog endelig kommet med i en regulering af aktievæsenet eller rettere aktievæsenet«. ⁶¹

VI. Konklusion

Et barometer for aktieselskabsrettens samfundsmæssige betydning i den tidlige fase udgjordes af reglerne om de særlige ansvarsforhold. Som retsteori blev aktieselskabsretten i det 18. og 19. århundrede noget af en rodebutik. En medvirkende årsag var formentlig, at den blev anvendt i kampen mod aktieretlige svindelaffærer i mangel af en til den engelske »Bubble Act« svarende dansk forbudsregel imod fri adgang til at stifte anonyme selskaber med begrænset hæftelse. Senere brugtes teorien under de ændrede økonomiske forhold i 1800-tallets første årtier som generaliserende løftestang for det modsatte: en fri adgang til netop at stifte sådanne selskaber med begrænset hæftelse som konkret havde fundet hjemmel i forordningen af 15. maj 1810 om tilsyn med private forsørgelses- og understøttelseskasser samt med støtte i retspraksis (1806, 1827).

Det ansvarlige interessentskab, »societas« udtrykte solidaritet mellem medlemmerne, et moment der fik politisk betydning i den senere kooperativ- og andelsbevægelse. Det anonyme aktieselskab kunne med lidt god politisk vilje lignedes ved et repræsentativt demokrati.

Samfundsmæssige hensyn lå bag indførelsen af tidlige gældsprivilegier og konkursordninger. Opretholdelse af levedygtige virksomheder og støtte til debitorer afvejedes overfor hensynet til kreditorernes krav på fyldestgørelse for deres fordringer.

Opgivelsen af det individuelle, personlige ansvar, der påhvilede en eneejer eller ansvarlig medinteressent, til fordel for et kollektivt upersonligt ansvar, der påhvilede et monstrum af en uoverskuelig aktionærkreds, var ikke så lidt af en psykologisk-etisk revolution.

Aktieselskabsretten i det 19. århundrede kan for os i dag lignedes ved et »clair-obscur«, en fortløbende kamp mellem gode og onde kræfter for og imod en retlig regulering. Aktieselskabsretten som systematisk retsdisciplin afspejlede i sin ældre fase de modstridende tendenser: liberalismens kontraktfrihed overfor den tidligere fremherskende interventions- og

⁶¹ Frederik Vinding Kruse, Den danske Lov om aktieselskaber af 29. september 1917, i: UR 1918, 265-84.

reguleringspolitik. I slutningen af 1800-tallet måtte man, belært af mange uheldige eksempler, erkende, at den totale liberalisme ikke kunne fastholdes. En begrænset regulering var nødvendig af hensyn til beskyttelse mod økonomiske og sociale katastrofer og mod udnyttelsen af svage og letsindige personer. Uden at bremse aktieselskabernes sejrs-march måtte der etableres nogle retssikkerhedskauteler, og det lod sig kun gøre ved lovgivning.